

Zo eenvoudig is het nu ook weer niet !

Recensie van:

De staat van de eenvoud. Een essay over democratie, bureaucratie en burgerschap.

Michiel VAN HASSELT

Utrecht, Uitgeverij Jan van Arkel, 1998.

Een essay over democratie, bureaucratie en burgerschap. Dat staat er op de kaft. En op de achterflap wordt een bevrijdend gedachtenexperiment beloofd, via dit utopische essay. Het klinkt allemaal erg prikkelend, maar het boekje zelf laat toch vooral gemengde gevoelens na. Als lezer voelde ik me heen en weer geslingerd tussen twee gevoelens. Aan de ene kant deel ik de bekommernis van de auteur om de burgerschapsruimte terug te heroveren. Elke poging om dat te doen, moet vooral gestimuleerd worden. Maar aan de andere kant had ik vanaf de eerste bladzijden problemen met het concept van dit essay. Het schetsen van een helder toekomstplaatje dat een redelijk 'af' beeld geeft, werkte bij mij alleszins niet.

De geschetste utopie kan me te weinig overtuigen, en ze geeft me vooral geen richting aan. Hoe men van A naar B kan gaan, of – in dit boekje – hoe men van Nederland naar Opperland kan gaan, is onduidelijk. En net dat zou zo'n essay wel moeten kunnen doen. Dat dat niet werkt, ligt volgens mij aan het utopisch concept. Maar ook theoretisch schort er heel wat aan het verhaal van Michiel van Hasselt. Samengevat kan dit essay zijn eigen ambitie niet waarmaken. En dat is vooral jammer.

De structuur van *De staat van de eenvoud* is erg didactisch opgevat. In de inleiding wordt meteen de kernvraag aangesneden: de geringe politieke participatie van burgers. Van Hasselt situeert deze vraag in het breder debat over burgerschap dat de jongste jaren werd gevoerd. Daarbij is zijn stelling dat dit probleem eigenlijk te zeer geminimaliseerd wordt. Men zou een engagement in de 'subpolitiek' te gemakkelijk als vervanger voor meer volwaardige participatie beschouwen. De globalisering zou te zeer als excuus worden ingeroepen voor een machteloze overheid. Volgens de enen is er geen 'kloof', voor de anderen is die kloof net nodig voor een goede representatie. Het probleem is volgens de auteur dat er te weinig geloof is in de maakbaarheid van een betere democratische ordening: heldere politieke actie steunend op een stuwende burgerschapsruimte. Van Hasselt wil een meer actief staatsburgerschap, en lijkt al bij al een vrij traditioneel republikeinse opvatting te huldigen.

In een volgend hoofdstuk wordt het toekomstbeeld geschetst. Dat heet 'Opperland', en zou aan de andere kant van Nederland moeten liggen. Van Hasselt beschrijft de fictieve geschiedenis van nu tot in Opperland, ergens in de eerste helft van de volgende eeuw. Hij

richt zich vooral op het staatsbestel en beschrijft een 'staat van de eenvoud'. Netjes op een rij krijgt de lezer de 7 verantwoordelijkheden van de nationale staat Opperland voorgeschoteld. Ten opzichte van nu is die staat erg 'ontvet' en is er heel wat gedereguleerd. De staat is niet meer verantwoordelijk voor zaken als volkshuisvesting, arbeidsvoorziening, cultuur. Daarvoor bestaan sterk geïndividualiseerde regelingen.

Wat Van Hasselt beoogt, is dat de overheid zich veel helderder dan nu zou uitspreken over wat wel of niet haar verantwoordelijkheden zijn om dat dan ook met zoveel woorden in het publieke debat uit te dragen. Door een 'vereenvoudiging' van het staatsbestel zou zo tegelijk een meer performante overheid ontstaan én een sterkere burgerschapsruimte, wat een meer zuivere representatie oplevert.

In het derde hoofdstuk beschrijft de auteur de verschillen tussen Nederland en Opperland. Hij wijst op de noodzaak van utopieën om vooruit te kunnen denken en los te breken uit een te 'ambtelijke' politiek-bestuurlijke cultuur. Hij noemt drie belangrijke verschillen tussen Nederland en Opperland. Ten eerste is er in Opperland een duidelijker visie op de rol van de staat en de instellingen. Ten tweede is er een kleinere speelruimte voor beroepspolitici. Ten derde is er een proces doorgevoerd van drastische deregulering en ontbureaucratisering. Vanuit die verschillen worden dan voorstellen gelanceerd als de 'sociaal bankier' of jaarlijkse parlementsverkiezingen.

Om dit land aan de andere kant te bereiken is er nood aan een nieuwe politieke cultuur. Daarover gaat het in het vierde hoofdstuk. Van Hasselt wil als

het ware een aantal schotten in het democratisch bestel weghalen die nu burgers beletten volwaardig te participeren. De bedoeling is een bestel te krijgen dat burgers minder aanzet tot overconsumptie en tegelijk politici minder verleidt tot bureaucratie. De auteur gebruikt hier liberale en conservatieve argumenten door elkaar, waardoor het als lezer vrij moeilijk is dit toch wezenlijke onderdeel van het essay helder voor ogen te krijgen. Een belangrijk element in zijn redenering is de stelling dat de natiestaat best nog wel vitaal is. De band met die nationale gemeenschap moet blijkbaar worden hersteld. Het is dus geen toeval dat Van Hasselt het systematisch heeft over 'staatsburgerschap'.

In het laatste hoofdstuk formuleert de auteur dan een concreet voorstel voor een burgerbeweging 'Cives 2000'. Met de doelstellingen van deze vereniging zit de tekst zeker op het goede spoor: het heroveren van een sterke burgerschapsruimte. Het concrete voorstel zelf komt wat aandoenlijk over, zeker gezien het toekomstperspectief dat men wil bereiken. Hier zou een meer gedifferentieerd concept, dat werkt via verschillende actoren en sferen geloofwaardiger zijn.

Heeft Michiel van Hasselt met dit essay een eenvoudige of alleszins zichtbare weg naar de 'staat van de eenvoud' uitgewerkt? Ik vrees dat het antwoord geen volmondig ja is. En dat is zoals gezegd jammer. Want de auteur vertrekt van een juiste analyse: de sleutel voor de (her)opbouw van een levende democratie is de ontwikkeling van vernieuwd burgerschap. Vanuit die basisstelling werkt de auteur vaak te rechte beschouwingen uit, b.v. over de manier waarop participatie vastloopt in

een 'verambtelijkte' politieke cultuur. Hij heeft gelijk wanneer hij stelt dat een helder debat nodig is over de juiste rol van de overheid in de toekomst. Een heldere afbakening van de verantwoordelijkheid van de verschillende sferen is eveneens nodig.

En toch overtuigt het essay mij onvoldoende. Dat heeft in de eerste plaats te maken met het concept: de utopie Opperland. Als Opperland zou werken zou het mij ofwel een voldoende inspirerend beeld geven van waar ik naartoe wil, ofwel de weg tonen om aan die andere kant te geraken. Maar hier werkt het niet. Over het nut en de zinvolheid van utopieën is de voorbije jaren al veel gezegd en geschreven (zie b.v. de werken van De Geus en Achterhuis). Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat utopieën erg waardevol kunnen zijn in de mate dat het inspirerende, maar tegelijk open beelden zijn. Wanneer een utopie te zeer een blauwdruk wordt van de 'juiste' maatschappij, waarnaar mensen zich mogelijkerwijs moeten schikken, wordt het problematisch en zelfs potentieel gevaarlijk. Het beeld dat in dit essay van Opperland wordt gegeven, is geen open en aantrekkelijk 'tegenbeeld', het blijft eigenlijk nog steeds een zeer 'ambtelijke' projectie. Hoewel Opperland zeker niet de strakke utopische 'waarheidsmaatschappij' is, komt het geheel toch beklemmend over. En dat komt mede – merkwaardig genoeg – omdat zo uitdrukkelijk in het essay wordt gesteld dat Opperland de voortzetting is van tendensen uit de jaren negentig. Opperland is het doordenken van een aantal principes die momenteel naar voor worden geschoven (b.v. over sociale activering) en lijkt tegelijk op een onbegrijpelijke manier afgesloten van de context waarin de opvolger van

Nederland zich zal bevinden. Opperland lijkt een eiland in de tijd en de ruimte.

Misschien zou het productiever geweest zijn om niet zozeer Opperland zelf te schetsen, maar wel aan te geven welke schakels omgezet zouden moeten of kunnen worden om te komen tot een vervolglad op Nederland. In die optie wordt de eindbestemming gedeeltelijk opengelaten. Dan is het toch mogelijk om tussen verschillende partners in het publieke debat overeenstemming te krijgen over een aantal contouren van die maatschappij aan de andere kant, en tegelijk verschillende bouwplannen, verschillende verhalen te gebruiken in het debat. Een dergelijke formule lijkt mij voor een eigentijdse burgerbeweging, die per definitie een plurale groep zal zijn, meer werkbaar. Zo behoudt men de kracht van het vooruitdenken die zo eigen is aan de utopie, zonder vast te lopen in verengende vakjes.

Maar ook als de auteur dit ruimere concept voor het essay zou hebben gekozen, had hij volgens mij nood aan een wat bredere theoretische basis. Soms zou hij er ook gewoon goed aan gedaan hebben sommige dingen beter te overdenken voor hij ze erin zette. Zo lanceert hij in het begin van het boekje (p. 9-10) dat Vlaanderen en Nederland terug één staat zouden moeten worden. Waarom dat zou moeten, wordt nergens uitgelegd. Verderop (p. 34) wordt dan ineens gesteld dat Opperland de staatsschuld van Nederland en België zal hebben overgeërfd. Misschien zullen de Franstaligen in België daar wel blij mee zijn: Vlaanderen gaat naar Nederland en neemt de hele Belgische schuld mee... Een ander storend element is b.v. de verwarring tussen

asiel en migratie (p. 27). Een groter probleem is de stelling dat de 'nationale staat' in Opperland niet meer bevoegd zal zijn voor "volkshuisvesting, studiefinanciering, arbeidsvoorzieningen, economische bedrijvigheid, aanvullende inkomensverzekeringen, bijscholing, opvoeding en cultuur" (p. 34). Deze toch verregaande stelling wordt nergens overtuigend beargumenteerd.

Een bredere theoretische basis zou een aantal andere problemen kunnen oplossen. Ik geef slechts enkele voorbeelden. Ten eerste heb ik erg veel moeite met de onderliggende visie op 'sociale activering'. De problematische vooronderstellingen over wat 'arbeid' of zinvolle maatschappelijke participatie is worden onvoldoende doorgedacht. Het voorstel van een 'sociaal bankier' die uit een pakket mogelijke activiteiten kiest wat persoon x moet vervullen om sociaal aanvaardbaar te zijn geeft mij lichte rillingen. Het idee gaat uit van een merkwaardige combinatie van individualisering en maatschappelijke normalisering. Concreet blijft het hele idee erg bureaucratisch. Het vertrekt ook nog steeds van het uitgangspunt dat sociale controle enkel nodig is voor baanlozen of 'niet-productieven'. Ten gronde lost het dus het normativiteitsprobleem niet op, en voor een benadering die vanuit burgerschap vertrekt, is dit merkwaardig. Het probleem van het onevenwicht tussen rechten en plichten blijft immers. Een grondiger analyse van de manier waarop sociale rechten in de verzorgingsstaat meer en meer zijn gebonden aan 'normale' arbeid is hier dus nodig.

Ten tweede is de ecologische component erg zwak ontwikkeld. De ecologische crisis heeft rechtstreekse gevolgen voor het burgerschap, en ook voor een toekomstgerichte visie op de

rol van de overheid. De basisstelling van Ulrich Beck dat de ecologische crisis vooral een institutionele crisis is, kan hierbij richtinggevend zijn. Het is trouwens net essentieel voor de risicomaatschappij dat ze géén eiland kan zijn, zoals Opperland. Een veel diepgaandere analyse van de institutionele aspecten van de ecologische crisis is dus aangewezen. Zo is het b.v. nodig erg goed na te denken over de manier waarop een overheid kan omgaan met complexe ecologische problemen op een manier die tegelijk het doel van duurzaamheid en de democratische weg ernaartoe bewaart. Daarbij hoort ook een eigentijdse visie op de creatie van draagvlak voor verandering, waarin de civiele maatschappij toch een belangrijker en creatievere rol zal moeten spelen dan in dit essay. Van Hasselt lijkt op dit vlak nog een beetje 'naïef': "Het vraagstuk van het leefmilieu wordt in Opperland beter aangepakt. De reël bestaande spanning tussen economie en ecologie wordt niet verdoezeld maar openlijk beantwoord met een politieke keuze: ecologie weegt het zwaarste; de economie betaalt de sanering en het onderhoud van het leefmilieu.(p. 41)" En daarmee is de kous af...

Ten derde is de visie op de rol van de natiestaat op zijn zachtst gezegd problematisch. Vrij ongenueanceerd lijkt de auteur de hernieuwing van het burgerschap te verbinden aan een hernieuwd geloof in de natiestaat. Zijn stelling overtuigt absoluut niet. Wie het over burgerschap heeft, kan er toch niet naast kijken dat net de binding van burgerschap aan het behoren tot de nationale club heeft geleid tot zware problemen op het vlak van burgerrechten. Pogingen om de politieke gemeenschap terug meer exclusief te doen samenvallen met de natiestaat zijn

gedoemd te leiden tot intern en extern geweld. Mensen zijn lid van verschillende – ook politieke – gemeenschappen. En enkel een concept van burgerschap dat daaraan tegemoet komt, kan de basis vormen voor een toekomstige levende democratie. Daarom is het zo belangrijk te werken aan een model van meervoudig burgerschap. In zo'n model zou Europa hopelijk een wat positievere uitstraling krijgen dan in 'De staat van

de eenvoud'. Op verschillende plaatsen in dit essay wordt wat meewarig gesproken over het postmodernisme. Dat lijkt mij volkomen onterecht. Het is met name in het postmoderne denken over internationale relaties dat een bevrijdend denken over een democratische ordening aan de andere kant van de natiestaat vorm krijgt.

Jan Mertens